

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу Д 10.23.667 диссертациялык кеңештин эксперти - филология илимдеринин кандидаты Сырдыбаева Разия Мадылбековнанын 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген **Кидиралиева Нургуль Мэлисовнанын «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма»** деген темадагы диссертациясына

КОРУТУНДУСУ

Эксперт изденүүчү Кидиралиева Нургуль Мэлисовна тарабынан берилген «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма» деген темадагы диссертациясын карап чыгып, төмөндөгүдөй чечимге келди:

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши боюнча:

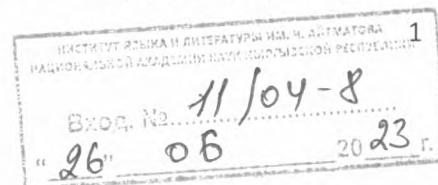
Сунуш кылынган кандидаттык диссертация диссертациялык кеңештин профиле айрым пункттары боюнча туура келет:

1.Тема актуалдуу.

2. Проблематика негизинен туура көтөрүлгөн. Диссертацияда козголгон айрым маселелер жеткиликтүү иштелип чыга элек. Маселен, көркөм билингвизм жана ; Айтматовдун чыгармачылыгына таандык деген интерференция, координативдик билингвизм, субординативдик билингвизм; каармандардын образын ачып берүүдө дал билингвизмдин касиеттери жана күчү жана башкалар. Көркөм билингвизм маселелери адабий чыгармачылыктын түрү катары Чыгышта жана Батыш Европада ондогон жылдар бою иликтенип келе жаткан темалардын бири. Илимий денгээлде а) көркөм билингвизм; б) көркөм билингвизмдин формалары, типтери, сыпаттамалары; в) көркөм билингвизм жана коммуникативдик акт, б.а. байланыш формасы деген маселелер актуалдуу болуп келе жатат.

Бирок иштин талаптарга туура келбеген жактары арбын:

1. Диссертациялык иштин структурасы коюлган максаттарды ачып берүүгө багытталбагандай. Диссертациялык иштин 1-главасы «Теоретико-методологические основы отражения билингвизма писателя в его творчестве» (бул цитата, аталыштагы ката автордуку, ушул эле ката авторефератта да орун алат) деп аталганы менен баптын мазмуну иштин жалпы темасын ачууда эч кандай роль ойнобойт. Тескерисинче, темадан диссертантты алыстатат. Биринчи главаны аяктап, аксиомалардын констатациясынан тышкары диссертант берген жыйынтык мындай: «Улуттук тилде жаратуу үчүн бардык

шарттар болгондо, советтик адабиятта билингв жазуучулардын пайда болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш болгон. Ч.Айтматов мындай учурларда кантип жазуучу болуш керек деген суроого, эгер ал баарлашуунун эки тилин тең мыкты билсе, эң туура жол – бул "эки тилди билүүнүн айкалышы" деп жооп берди. Классик, дайыма заманбап жазуучу Чыңгыз Айтматов дал ушул жолду өзү тандаган». Бул билдирүү диссертациянын деңгээлине жооп береби?

2. Экинчи глава «Каармандардын улуттук мүнөзүн чагылдырууда Ч.Айтматовдун чеберчилигин изилдөөнүн методологиясы жана методдору» деп аталганы менен тема дагы да ачыла элек.

3. Диссертант билингвизмдин теориясына токтолуп, бирок лингвистикалык типологиясын жалпы белгилеп гана кеткен, ал эми иштин максаты боюнча бул көрүнүштү дал Айтматовдун конкреттүү чыгармаларындагы мисалдар аркылуу илимий даражада иликтеп, жыйынтык берүү абзел эле. Маселен, иште билингвизмдин теориясы боюнча, диссертант эмнегедир Шекспирдин цитатасын, орус фразеологиясына таандык бир катар мисалдар келтирет да, темага байланыштуу Айтматовдон мисалдар менен коштолбойт. Автор белгилеп кеткен Байджиев, Сулейменов, же Пулатов, же Искандердин чыгармаларынан да шилтеме табылган жок... Казак-орус адабият таануу маселелери жана билингвизм темасында арбын илимий эмгектер же аталган эмес, же авторлор туура аталбаган. Мисалы, ф.и.д. Туксаитова Роза эркек жынысындагы илимпоз катары берилип, эмнегедир диссертациясы эмес, чакан макаладан анча орундуу эмес цитата алынган. Илимпоздор Б. Хасанов жана Ч. Гусейновдун темага дал келген илимий эмгектери бар болгону менен, өзү эмес, башка авторлордун иштеринен шилтеме же цитата катары берилген. Ошол эле учурда билингвизм боюнча эмгектери жок же жокко эсе ысымдар аталган. Дагы мисал, Е.М.Верещагиндин эмгегинен алынган 3 тип билингвизм – продуктивдүү, репродуктивдүү жана рецептивдүү деп токтолуп, кайрадан темага ылайык тексттерди карабастан, белгилүү адабияттардагы цитаталар гана берилет. Мындай мисалдар абдан көп.

Максаты жана изилдөө милдеттери.

Диссертант шифрга ылайык билингвизмдин лингвистикалык эмес, адабият таануу аспектисине көңүл бурса, алдыга коюлган төмөнкү максат аткарылмат: “Ч.Айтматовдун чыгармасында орус тилинде улуттук мүнөздү чагылдырган чыгармаларды жаратуунун жолдорун табуу”. Диссертант койгон маселелер:

- жазуучулардын чыгармачылыгындагы билингвизм көйгөйүнүн теориялык-методологиялык негиздерин тактоо жана адамзаттын руханий-маданий турмушунда көркөм билингвизмдин өнүгүү тарыхын белгилөө;
- билингвизмди оозеки-тилдик байланыш чөйрөсүндөгү табигый мыйзам ченемдүүлүк катары аныктоо;
- Чыңгыз Айтматовдун көркөм чыгармаларында улуттук мүнөздү көрсөтүүнүн маңызын көрсөтүү жана жазуучунун чыгармачылыгындагы жазуучунун билингвизм кубулушун жана анын өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- Чыңгыз Айтматовдун алгачкы күн тартибиндеги улуттук мүнөздү чагылдырууга билингвизмдин таасирин аныктоо;

- баяндоонун каймана формаларынын системасында улуттук каармандардын билингвалдык чагылдырылышынын өзгөчөлүктөрүн белгилөө;

- билингвизм аркылуу Ч. Т. Айтматовдун чыгармачылыгында улуттук мүнөздөгү чагылдыруу каражаттарын көрсөтүү жана Чыңгыз Айтматовду кыргыз көркөм адабиятындагы үлгүлүү билингв катары белгилөө;

- Ч. Айтматовдун чыгармаларында түркизм жана башка адабий каражаттар аркылуу улуттук мүнөздүн чагылышын байкоого болот, роман түрүндө улуттук мүнөздөгү айрым өзгөчөлүктөрдү чагылдыруу үчүн колдонулган билингвалдык каражаттардын ролун жана ордун аныктоо.

Тилекке каршы иште аталган максат ийине чыга аткарылды дегенден алыспыз.

Изилдөөнүн объектиси катары диссертант материалды так атаган эмес, балким ошондуктандагыдыр, иштин мазмуну көп учурда чаржайыт: “орус тилинде чыгарма жараткан, улуттук, кыргыз көрүнүшүн, өзгөчө маданиятын жана этникалык өзгөчөлүктөрүн автордук аң-сезиминде сактап кала алган Чыңгыз Айтматовдун көркөм чыгармачылыгы”(авторефераттан цитата).

Изилдөөнүн предмети катары диссертант “түркизм, мифология, элдик оозеки чыгармалар, фольклор, анын ичинде улуттук мүнөздү көрсөтүү каражаттары жана жазуучу-билингвдин орус тилдүү чыгармачылыгындагы алардын функционалдык ролун” белгилейт. Бирок башкасын карабаганда да, иштеги түркизм темасынын ачып берилгендиги тынсыздандырат.

«Ч.Айтматов-билингв жазуучу катары түркизмдерди жана алардын айкалыштарын өзүнүн поэтикасында улуттук мүнөздү чагылдыруучу курал катары колдонот, ал жазуучулук чеберчиликти өркүндөтүү процессине чыгармачылык менен мамиле кылат» деген негизги жыйынтык (цитата авторефераттан алынды) жетишсиз болсо керек. Тема аталганы менен эки глава бою бир да орунтуктуу илимий натыйжа чыга элек.

Ал эми иштеги түркизмдер жана алардын айкалыштары деп диссертант санап берген терминдер, айкалыштар тастыктап келгенде жарым-жартылай арабизм жана перс (фарси) тилинен алынган болуп чыкты. Албетте, илимий чөйрөдө бул фарс өтпөйт, бирок жеке окурманды, студенттерди жалган жолго салуу болушу ыктымал. Түркизм деп берилген кайсы сөздөр болду экен? Алар, мисалы: Аллах, намаз, адат, акын, ассаллом алейкум, дыйкан, оомийин, пиала, дасторкон, душман, кербен, шаман, жейрен ж.б.у.с. Филология илимдеринин кандидаттыгына талапкерге бул чон катачылык эмеспи? Далил катары Корутундуга кошумча Тиркеме менен диссертант белгилеген айрым айкалыштар боюнча ачык булактардан алынган маалымат берилет.

Мындан тышкары, иште жана авторефератта стилистикалык, орфографиялык каталар абдан көп санда кездешет. Редактура болбосо керек; иштин тышкы жасалгасы да оңдоп-түзөөнү талап кылат. Каталар өтө көп.

Авторефератты которууда да маселелер бар. Бир эле чакан мисал. Орусча негизги текстте параграф деген бардык терминдер негедир абзац деп берилген. Цитата: ...«Экинчи бөлүм диссертациянын методологиясынын колдонулган методологиясын, предметин, материалдарын талдоого арналган. Бул бөлүм үч абзацтан турат». Бул ката, бери айтканда, 2-3 жолу кезигет. Ошондой эле Айтматов бир главада Чингиз деп берилсе, башка жерде Чыңгыз деп аталат. Диссертациянын текстинде гана эмес, каталар главалардын аттарында, параграфтардын аттарында да кездешет. Каталар орфографиялык гана эмес, стилистикалык жана синтаксисттик дагы. Авторефератты которуу маселеси да өзүнчө кароого татыктуу. Дал келбеген пункттар бар. Бир мисал: түркизм деген термин түркмөн деп которулат. Жалпы редактура аксагандыгы байкалат.

"Эл жазуучусу Ч.Айтматовдун чыгармаларында түркизм аркылуу улуттук мүнөздүн чагылдырылышы" деп аталган параграфта автор терминдерди санап өтүү менен чектелгендей: "Тексттердеги бөлүштүрүү көлөмү боюнча алар бирдей эмес. "Бетме - бет" - 78 сөз," Жамиля " - 126 сөз," Кызыл жоолук жалжалым " - 86 сөз," Биринчи мугалим " - 88 сөз," Саманчынын жолу "- 101 сөз, " Кош бол, Гүлсары!"- 265 сөз," Ак кеме " - 206 сөз," Ботогыз булак " – 35 сөз," Кылым карытар бир күн" – 277 сөз," Кыямат " - 294 сөз," Тавро Кассандра " - 0 сөз," Тоолор кулаганда... ("түбөлүк колукту") - 523 жалпы сөздөр бар".

"Эсептөөдө кайталанбаган сөздөрдүн саны көрсөтүлөт, ошол эле учурда бардык чыгармаларда бир эле сөз бир нече жолу кайталанат. Демек, түркизмдердин жалпы саны кыйла көп"-, деп жыйынтыктайт автор.

"Роман түрүндөгү билингвалдык каражаттардын ролу жана орду" аттуу параграфта "Айтматовдун орус тилинде жазылган чыгармалары биринчи кезекте баштапкы улуттук маданияттын өкүлдөрү үчүн түзүлгөн, бирок, алардын бардыгы бирдей адамдык баалуулукка ээ. Эки роман өзгөчө учурларды камтыйт, анда билингв жазуучусу улуттук чектен ашып кетет, бирок ошол жерде улуттук чөйрө параллелдүү болот. Түркизмдер, чыгармаларда улуттук өзгөчөлүктү сактап турган элементтер катары, эки романдын текстине көбүрөөк же азыраак санда киргизилген".

"Публицистикада улуттук мүнөздөгү өзгөчөлүктөрдү көрсөтүү" деген төртүнчү параграфта Айтматов билингв катары эки тилди тең мыкты билет, кыргыз жана орус тилдерин мыкты билет, өзү тандаган тематикага ылайык, өз каалоосу боюнча эки тилди пайдаланат., Бул макала же роман болобу, жомок болобу көз каранды эмес. Мисалы, "Учуп-конуу тилкесиндеги ойлор" деген макаласында (Фрунзедеги "Манас" жаңы аэропорту жөнүндө айтканы) ал мындай деп жазган: "... биз боз үйдөн чыгып, алыстан келген конокту: "Манас жерине кош келиңиздер!- деп тосуп алдык» (5, 1988). Бул жерде "боз үй" деген сөз кадимки лексикалык бирдик катары колдонулуп, турак жайды билдирет.

"Теңдештердин арасында бирдей" деген публицистикалык баяндамада: "...жана 19-20 – кылымдардагы көрүнүктүү акындардын чыгармачылыгы менен", "Бул силердин күнөөңөр, жердештер "деген макаласында:..коңшу

тоолуу айыл”, жана "Нан жөнүндө, адамдар жөнүндө, өз мекениё жөнүндө” деген макалада:" ...ак буудай жөнүндө ыр - ак буудай "(4-6) публицистикалык баяндамаларында ар бир окурманга кыргыз лексикасын же түркизмди түшүнүктүү кылып жазат жана ал сөздөрдүн маанисин контексттен жеңил түшүнүүгө болот”-деп тыянак чыгарат (цитата авторефераттагы каталары менен кошо көчүрүлдү, далилдүү болчун үчүн) .

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү күмөн туудурат.

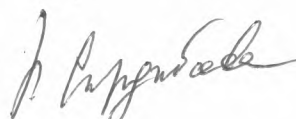
Сунуш

Илимий изилдөө үсүтүндө диссертант дагы иштеп, изденип, көркөм билингвизм жана Айтматовдун чыгармаларындагы каармандардын образын ачып берүүдө билингвизмдин орду жана ролу тууралуу илимий тил менен аракет жасаш керек.

Корутунду

Диссертациялык кеңештин эксперти сунуш кылынган документтерди карап чыгып, Жогоруда айтылган пикир жана сунуштардын негизинде 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген **Кидиралиева Нургуль Мэлисовнанын «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма»** деген темадагы диссертациялык иши КР УАК тарабынан коюлуучу талаптарга жооп бербейт жана коргоого ушул турушунда азырынча жарабайт деп эсептейм.

Эксперт,
филология илимдеринин кандидаты

Сырдыбаева Р.

26.06.2023

Эсперттик топтун мүчөсүнүн колун тастыктаймын:

Д 10.23.667 Диссертациялык кеңешинин
окумуштуу катчысы, ф.и.к.

Ыйсаева Н.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

эксперта Диссертационного совета Д.10.23.667 по защите диссертаций на соискание учёной степени доктора (кандидата) филологических наук при Институте языка и литературы имени Ч. Айтматова Национальной Академии Наук Кыргызской Республики, Кыргызском Национальном Университете имени Ж. Баласагына, Бишкекском Гуманитарном Университете имени К. Карасаева кандидата филологических наук Сырдыбаевой Разии Мадылбековны по диссертации Нургуль Мэлисовны Кидиралиевой на тему «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма», представленной на соискание ученой степени кандидата наук по специальности 10.01.01 – кыргызская литература.

Рассмотрев кандидатскую диссертацию Нургуль Мэлисовны Кидиралиевой на тему «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма», представленную на соискание ученой степени кандидата наук по специальности 10.01.01 – кыргызская литература, эксперт заключает следующее:

1. Соответствие работы специальности, по которой дано право диссертационному совету принимать диссертацию к защите.

Кандидатская диссертация соискателя Нургуль Мэлисовны Кидиралиевой на тему «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма» соответствует профилю диссертационного совета. В работе в целом отражена указанная проблематика. Данное направление соответствует специальности 10.01.01 – Кыргызская литература.

2. Целью диссертационной работы является выявление художественных образов, сюжетно-композиционных структур, форм и средств воссоздания национального характера в двуязычном творчестве Ч.Т. Айтматова.

Поставленная цель достигнута решением в диссертации следующих задач: выполнен историко-культурный и литературоведческий обзор развития художественного билингвизма как общественного и литературного феномена, определены теоретико-методологические основы исследования проблем билингвизма в художественном творчестве; обозначена роль билингвизма в творчестве Айтматова; проанализирован лексический состав художественных текстов, обозначен ряд тюркизмов, через которые, в т.ч. создана национальная картина мира в текстах Айтматова.

Актуальность темы диссертации:

Вопросы национальной картины мира и художественный билингвизм действительно достаточно актуальны в современном многополярном обществе. Как заявляет Кидиралиева, они «отображают этническую картину мира и её восприятие иноязычными читателями. В современных геополитических условиях национальные проблемы приобретают все более острое и актуальное значение». Так, в аспекте билингвизма необходимо раскрыть основную

проблему – каким образом национальная картина мира воссоздаётся на не родном для писателя языке, имеющем другие архетипические, этнокультурные, образные, семантические, лексические и иные основы.

3. Научные результаты. В работе представлены следующие результаты: предложена методология и методика исследования, позволяющая привлечь исследовательский инструментарий, направленный на анализ специфики образно-ассоциативного мышления писателя-билингва; сделана попытка выявления специфики создания национальной картины мира в русскоязычной прозе Айтматова; изучен и описан ряд примеров национального мирозерцания в сюжетно-композиционных структурах айтматовских текстов; выполнена попытка выявления национальной лексики и способов их включения; рассмотрены национально-языковые образные средства, выражающие специфику авторского сознания двуязычного писателя.

4. Практическая значимость полученных результатов.

Научная работа может представлять определённый интерес для специалистов в области изучения билингвального творчества художника, студентов-лингвистов, переводчиков; библиографический и справочный аппарат может быть использован на спецдисциплинах по творчеству Айтматова в школах и в Высших учебных заведениях соответствующего профиля.

5. Соответствие автореферата содержанию диссертации.

Автореферат соответствует содержанию диссертации, имеет резюме на трех языках: кыргызский, русский, английский.

6. Замечания: Диссертант затрагивает актуальную проблематику. Возможно, этим объясняется желание дать больший материал, чем того требует научная работа такого характера: излишняя скрупулёзность и весьма подробный теоретический обзор вопросов билингвизма и его исторических закономерностей. §1.2. «Билингвизм в дискурсе вербальных коммуникаций и в тексте художественного произведения» Первой главы имеет компилятивный характер текста. Тематика §1.3. «Билингвизм в истории кыргызского народа и литературы» очень обширна, возможно, этим объясняется не охваченность заявленной проблемы. Во второй главе диссертант пытается определить научные методологические подходы и методики литературоведческого анализа при исследовании вопросов национальной картины мира в прозе Айтматова. При этом §.2.1. «Формирования кыргызско-русского билингвизма в творчестве Ч.Т. Айтматова: к методологии исследования социокультурных и психологических факторов» и §. 2.2. «Художественное своеобразие воссоздания национальной картины мира в творчестве Ч.Т. Айтматова: методы выявления и анализа», заявленные как аналитический обзор социально-политических,

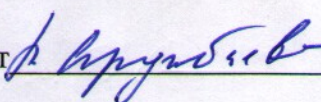
культурно-эстетических, биографических факторов, выявление концептосферы произведений писателя, также изобилуют цитатами, при минимальном резюмирующем авторском участии. В третьей главе диссертант также апеллирует к работам известных ученых, минимизируя собственное авторское видение.

7. Предложения: Акцентировать внимание на собственно аналитической части работы, сократив теоретический обзор и обилие цитат и отсылок; раскрыть феномен билингвизма Айтматова в том числе через обращение к конкретным примерам, раскрытие которых расширит проблематику, а именно обратить внимание на особенности национальной картины мира писателя через изображение флоры и фауны Кыргызстана, роль ритуалов и обрядов, особенностей мировоззрения и ментального восприятия мира.

8. Рекомендуются. В качестве ведущей организации рекомендуется Кафедра кыргызского языка и литературы филологического факультета Джалал-Абадского государственного университета имени Б. Осмонова. В качестве одного из оппонентов предлагаю доктора филологических наук, доцента Бахтияра Тураровича Койчуева.

9. Заключение: Представленная диссертация в общем соответствует требованиям ВАК, предъявляемым к кандидатским исследованиям и может быть допущена к предзащите в диссертационном совете.

10. Эксперт диссертационного совета, рассмотрев представленные документы, рекомендует диссертационному совету Д.10.20.616 при Институте языка и литературы имени Ч. Айтматова Национальной Академии Наук Кыргызской Республики, Кыргызском Национальном Университете имени Ж. Баласагына, Бишкекском Гуманитарном Университете имени К. Карасаева считает, что диссертацию **Нургуль Мэлисовны Кидиралиевой** на тему «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – кыргызская литература, можно допустить к предварительной защите на заседании специализированного диссертационного совета.

Эксперт кандидат филологических наук Р.М. Сырдыбаева

Подпись члена экспертного совета заверяю

Ученый секретарь диссертационного совета

Ф.и.к.

Н.Ыйсаева